

Den faglege sjølvforståinga i norsk talemålsgransking

Eit fagkritisk innlegg¹

av Sigfrid Tvitekkja

I denne artikkelen tek eg opp punkt som eg sjølv oppfattar som fagkritiske og polemiske. Kritikken rettar seg mot det eg vil kalle den faglege og samfunnspolitiske sjølvforståinga til talemålsgranskarane. Polemikken rettar seg mot dels grunnleggjande teoretiske formuleringar i prosjektskildringa til TEIN.

I prosjektskildringa til TEIN (s. 2) står det at “[h]ovudmålet med prosjektet er å få innsikt i og forstå *språkleg endring i norsk talemål*. Denne innsikta skal utviklast og formulerast i generelle teoriar om og modellar for språkending.”

Som talemålsgranskarar er me opptekne av å utvikle metodar og spinne teori kring dei modellane av røynda som me let vitenskapen vår abstrahere. I sosiolingvistikken har den metodiske og teoretiske refleksjonen vore naudsynt for å heve talemålsgranskinga opp frå ein hovudsakleg empirisk fokusert disiplin (dialektologien) til ein meir samfunnsteoretisk disiplin (sosiolingvistikken), der reint lingvistiske forklaringar på språkending blir supplerte eller erstatta med sosiale forklarings-

¹ Innhaldet i artikkelen er noko omarbeidd, men i hovudsak det same som eg sa i innleiinga mi på TEIN-konferansen, Alversund 6.11.98.

eller forståingsmodellar. Dette syner at faget stadig er i utvikling og at talemålsgransking (sosiolingvistik) blir styrkt som fag innanfor nordistikken, og som vitskap innanfor humaniora.

Det er viktig at ein stadig utviklar det *deskriptive* og *analytiske* apparatet for korleis talemålet endrar seg. Men slik eg ser det, har me (i nyare tid) hatt lite ordskifte kring *den faglege sjølvforståinga* innanfor norsk talemålsgransking og i sosiolingvistikken. Med *den faglege sjølvforståinga* meiner eg her tankar kring grunnlaget for granskingane våre. Eit slikt fagpolitisk ordskifte vart aktualisert på 1970-talet av bl.a. Geirr Wiggen (1973) og Anne Brautaset (1974). Utspela vart for det meste tenkte og formulerte innanfor den tidstypiske marxismen. Sjølv levde eg i uskuld på den tid, så eg kjem til TEINs runde bord mest utan *fordomar*, i både erkjeningsteoretisk og kvar-dagsleg meining av ordet. Det er altså ikkje noka ferdig pakka og fargelagd politisering eg er interessert i. Det politiseringsordskiftet eg meiner me treng no, er meir knytt til universiteta sine ålmenne formidlingsproblem og humanioras legitimeringskrise. Kva for målsetjingar har me med å drive med talemålsgransking? Korleis legitimerer me granskingane våre for samfunnet? Har granskingane våre berre eigenverdi som gransking for granskinga si skuld, eller kan dei aktivt nyttast som innlegg i samfunnsdebatten med kulturkritisk potensiale? Dersom ein ser eit poeng i det, kva kan ein gjera for at den store TEIN-databasen av ord og bøyingsformer ikkje vert ein endelaus "nekrolog" over norsk mål? Eller har også vitskapen eit kulturelt ansvar?

Sosiolingvistikken er ikkje avpolitisert

Politiseringsordskiftet som eg nemnde innleiingsvis, er etter mi meining så å seie ikkje-eksisterande i dag. Når eg oppfattar dette innlegget som polemisk og ordskiftande, er det fordi eg har laga meg ein opposisjon som er meir eller mindre kon-

struert for føremålet. Konferanselyden kan likevel tenkje over om dei tilhøyrer den “konstruerte” opposisjonen eller ikkje.

Eg startar innlegget med å gjera framlegg om at nokre av midlane til TEIN bør brukast til å utarbeide konkrete prosjekt som kan hjelpe til å bremse den einsrettinga av språket som TEIN studerer i dag (gjeve at det er det me studerer). Dette framlegget er ei *språkhandling* som eg utfører for den vidare argumentasjonen si skuld, men framlegget kan godt oppfattast som eit konkret og faktisk framlegg frå mi side. Framlegget er eit døme på *open* politisering av faget. Det er nemleg ikkje slik at kravet mitt om politisering av talemålsgranskninga botnar i at eg i dag ser føre meg eit *avpolitisert* eller *ikkje-politisert* fag. Tvert imot er det heller slik at eg ser politisering og det eg meiner kan lesast som ideologiproduksjon, men at dette føregår lite ope. Når politiseringa ikkje er open, kan ideologi framstå som vitskap, noko som er uheldig.

Attende til framlegget mitt om at ein tek til å arbeide med å overskride stoda ein er i gang med å dokumentere. Dei som er usamde i framlegget mitt, bør spørje seg sjølve på kva grunnlag dei er usamde. Er det fordi dei på ideologisk eller målpolitisk grunnlag ikkje er kritiske til ei eventuell einsretting av språket, og ikkje vurderer dette som eit kulturelt problem, slik eg gjer det? I så fall respekterer eg sjølv sagt eit slikt standpunkt. Men dersom ein vurderer framlegget mitt som uvitskapleg, eller som eit framlegg som ikkje bør koma frå ein fagperson, kan eg ikkje utan vidare gå med på det. Spørsmålet er om det å taka stilling “mot” utviklinga og å arbeide med denne problematikken er eit ideologisk standpunkt, og dermed uvitskapleg, medan det å ikkje vilja gå inn i problematikken utan vidare kan seiast å vera objektivt, og i så fall til støtte for “ingens” interesser?

Her er me tilbake til spørsmålet om kva slag *sjølvforståing* me har av oss sjølve som granskarar. Verdiproblematikken i vit-

skapen kan skildrast i to typar vitskapleg sjølvforståing: Den *positivistiske* sjølvforståinga og den *kritiske* eller den *dialektiske* sjølvforståinga. Eg siterer frå boka *Nordisk språkforskning og den faglige selvforståelse* av Anne Brautaset:

Det er den positivistiske forståelsen av faglig objektivitet som gjør at spørsmålet om politisering av faget, enten ikke blir forstått, eller avvises som en ufaglig problematikk. En politisering av faget ville innebære at en i arbeidet med faget tok konsekvensen av at språk og språkforskning er samfunnsbestemt og samfunnsbestemmende, rett og slett fordi vi lever i et samfunn, og fordi språket er en del av samfunnet. Men dette er en erkjennelse som ikke er reflektert inn i den positivistiske vitenskapsforståelsen, og *derfor vil det å arbeide faglig og det å arbeide politisk betraktes som uforenlige virksomheter* [mi kursivering] (Brautaset 1974:18).

Det er altså mogeleg at me i vår deskriptivitet og teoretisering kan koma til å ikkje berre dokumentere positive fakta, men også til å skape ideologi kring desse "fakta". Det å berre *dokumentere* "positive" fakta kan koma til å fungere like godt som *legitimering* av ei rådande utvikling. Dei som ikkje tek til orde *mot* utviklinga kan sjåast på som advokatar *for* den same utviklinga.² Skjervheim seier det slik:

Samfunnsvitskapsmannen lever ikkje i eit meta-samfunn utanfor samfunnet, han står i eit kommunikasjonsforhold til dei andre medlemene i samfunnet, han er også i eigenskap av vitskapsmann ein del av samfunnet, ein deltakar i samfunnslivet. Ved at han legitimerer sin eigen teori, legitimerer han ei oppfatning for samfunnet, ei oppfatning som kan støtta opp under dei oppfatningane som alt råder i samfunnet eller som kan riva grunnen undan dei rådande oppfatningane, eller så kan han òg gjeva ein legitimasjon for at ein kan stilla seg indifferent til til dei rådande oppfatningane. (Skjervheim 1964:125)

² Argumentasjonen min må ikkje tolkast som om eg ynskjer ein *normativ* vitskap. Eg har tru på, og er tilhengjar av ein vitskap som skildrar objektet sitt så deskriptivt og desinteressert som mogeleg.

Er det å beskrive til støtte for *ingens* målpolitiske interesser?

Eg meiner at dersom TEIN dokumenterer språkleg einsretting, og samstundes peikar på sosiale føresetnader for ei slik utvikling, så bør denne kunnskapen brukast til å gjera noko meir frå fagleg hald enn å berre skildre (deskriptivt) stoda slik ho ser ut for oss. Dette synspunkter byggjer på dette resonnementet:

1) Språkendingane er *kulturelt bestemte endringar*, som sjølv sagt har strukturelle årsaker, men som også er prega av tidsånda og ålment kulturelt medvit.

2) Språkvitskapen som vitskap er også *kulturbestemmande*. Dersom ein berre nøyer seg med å beskrive, kan dette fungere som ei framskriving av endringane.

Eit konkret døme på korleis språkvitskapen er kulturbestemmande, er det arbeidet språkplanleggjarane gjer. Som me veit, er det eit vanleg normeringsprinsipp i Noreg å få skriftmålet og talemålet til å gå nokolunde i takt med einannan. Det er difor truleg at talemålsgranskningane våre kan brukast til å få igjennom brigde i skriftmåla. Rett nok veit me ikkje kor mykje skriftmåla (då helst bokmål?) verkar inn på talemålet til folk. Men dersom skriftmåla (då helst bokmål, som òg har støtte i eit talemål) til ein viss grad påverkar talemålet, kan ein spørje seg om der ikkje vil vera eit sjølvforsterkande samsvar mellom dei reguleringane som språkplanleggjarane gjer og den retninga talemålsendingane tek. I ein slik samanheng kan ein tenkje seg at talemålsendingane i noka mon blir *drivne fram*, eller *planlagde* av språkfolk, og altså at desse folka er blant dei identifiserbare “ytre” faktorane for språkending. Språkrådet har sjølv sagt *mandat* til å styre språkendingane på den måten dei vil, og det vert ein målpolitisk diskusjon om ein då bør dempe eller forsterke tendensane i endringsprosessen. Men dersom ein opnar for at granskarane sjølve skal vera med i denne

diskusjonen, vert *det* eit emne for *vitskapsteoretisk* diskusjon. Mitt poeng er at spørsmålet “om granskarane skal vera med?” likevel ikkje er det mest relevante tilskotet til diskusjonen. Påstanden min er at me allereie *er* med i diskusjonen, ikkje fordi me driv, eller bør drive *normativ* vitskap, men fordi me som nordistar eller sosiolingvistar ikkje unngår å vera med i den målpolitiske diskursen. Me står midt oppi han, og me samlar inn stadig meir stoff til å føre han vidare.

Er omgrepet *modernitet* verdingytralt?

Eg går no over til å gjeva eit døme på korleis eg meiner TEIN, truleg i mangel på problematisering av seg sjølve som ideologi-produsentar, har gjort *teoretiske* koplingar som ikkje utan vidare kan seiast å vera verdifrie eller tene “ingens” interesser. I prosjektskildringa til TEIN (s. 15) trekkjer ein fram dikotomien *modernitet* og *tradisjon* som “overordna dimensjon” for korleis ein skal studere dei sosiokulturelle føresetnadene for talemålsendingane. Modernitet og tradisjon blir som kjent knytte opp til både språklege og kulturelle verdiar. *Dialekt, lokal kultur* og *tradisjon* står i motsetnad til *standardtalemål, ikkje spesifikt lokal kultur* og *modernitet*. Eg har fleire innvendingar mot dette, både av logisk og prinsipiell art. Kritikken min går ikkje på bruken av dikotomiar som vitskaplege operasjonaliseringsverktøy (sjå også Tvittekkja 1998:30ff), men eg ynskjer å analysere dikotomien nærare, og syne korleis han er mogeleg å forstå logisk og ideologisk:

1) Logisk: Dersom ein legg ein dynamisk definisjon av *tradisjon* til grunn, kan ikkje *tradisjon* utelukke *modernitet*. Det finst alltid eit element av nyskaping, dvs *modernitet* i overleveringa av eit tradisjonsmateriale.

2) Logisk: Alle språk som lever samstundes, kan seiast å vera moderne (samtidige).

3) Logisk og prinsipielt: Standardtalemålet (i dette tilfellet er det nok bokmål eller riksmål ein har tenkt på) kan ikkje utan vidare seiast å vera eit uttrykk for modernitet (altså “ikkje-tradisjon”). Bokmål, eller riksmål har ein lang tradisjon i Noreg, og lengre tradisjon i Danmark. Det mest “moderne” standardtalemålet måtte i tilfelle vera det nynorske, som kan seiast å ha liten tradisjon. Ein eventuell overgang frå vesttelemål – som eg talar – til bokmål, kan slik eg ser det ikkje kallast “modernisering”, men ei overgjeving av ein tradisjon til fordel for ein annan.

4) Prinsipielt: Sentrale modernitetsteoretikarar (t.d. Giddens 1990) vil seie at eit typisk trekk ved moderniteteten er valfridomen. Dersom ein språkbrukar vel å arkaisere språket sitt (tale meir dialekt) eller på ein eller annan måte definere seg som tradisjonell, vil dette kunne sjåast på som like stor del av moderniteten som det å gå bort ifrå dialekt eller heimleg tradisjon, nett fordi dette er gjort ved medvite val. Dialekt, lokal kultur og tradisjonar er såleis *alternative modernitetar*, snarare enn den opplagde *negasjonen av moderniteten*.

Konklusjon: Det er lettare å avgjera kva som er *tradisjon* enn kva som er *modernitet*, av di omgrepet *modernitet* i seg sjølv er ein ideologisk konstruksjon. Å definere seg sjølv inn i moderniteten og andre ut av moderniteten er eit velkjend ideologisk prosjekt. Det er altså etter mi mening ikkje mogeleg å bruke omgrepet *modernitet* verdinøytralt. Når ein definerer tradisjon som negativt til det moderne i den samanhengen som det er gjord innanfor TEIN, vil konsekvensen vera at *moderniteten utelukkar dialekt og lokal kultur*. Å skildre talemålsendringane i Noreg som “ein overgang frå dialekt til standardtalemål”, er basert på innsamling av empiri som kan diskutertast på språkvitskapleg grunnlag. Men å kalle desse endringane i norsk talemål for ein *moderniseringsprosess* er svært nærliggjande å tolke ideologisk. Sjølv om det kan hende ikkje er intensjonen, meiner eg TEINs omgang med omgrepa moderni-

tet og tradisjon *i sin språkbruk* fungerer som ei ideologisk legitimering for oppløysinga³ av dialektane, fordi denne vert sett på som ein del av moderniseringsprosessen.

Denne analysen har eg ikkje gjeve for å avsløre noko eg trur er ei samansverjing, men for å vise med eit konkret døme korleis eit vitskapleg dokument lett kan lesast ideologisk, sjølv om det er skrivne av vitskapsfolk, som truleg ikkje ser på seg sjølve som ideologar.

Har vitskapen eit kulturelt ansvar?

Det er sjølvsagt at ein overlet målpolitikk til målpolitiske organisasjonar. Mesteparten av det praktiske og ideologiske målarbeidet blir då også utført i desse organisasjonane. Likevel er det slik at dei som sit i vitskaplege stillingar ved nordiske institutt, ofte er aktive eller leiande i målpolitiske organisasjonar, eller kanskje like gjerne legitimerer seg som målpolitiske ignorantar. Skiljet mellom fagmann den eine dagen og ignorant, eller målpolitikar den andre dagen, er ikkje eit reelt skilje. Eg meiner at ved ei *open* politisering av faget, vil ein betre kunne skilje mellom kva som er vitskap og kva som er ideologi. Dette vil ikkje automatisk føre til auka vitskaplegging av talemålsgranskinga. Men slik eg ser det, ville det føre til at me kan styrkje den teoretiske utviklinga internt, samstundes med at me fører ein ideologisk dialog med samfunnet utåt. Ein slik dialog fører til at me held oppe humanioras rett til liv i samfunnet.

Det er viktig at dette ordskiftet ikkje vert ei tevling om kven som er *mest vitskapleg* og *minst ideologisk* av meg og min "konstruerte" opposisjon. Ordskiftet bør knytast til spørsmålet om talemålsgransking berre er eit sysselsetjingstiltak for vite-

³ *Ettermodernitet* er kan hende eit betre ord på prosessen, ettersom han har *normløysa* som kjenneteikn.

huga lingvistar, eller om granskarane kan tene samfunnet på nokon måte? For dei av dykk som representerer Universitetet i Tromsø er dette spørsmålet svært akutt. Dette universitetet har nemleg som si eksplisitte målsetjing at “det skal tene landsdelen, dvs at det skal gjøre samfunnets problemer til sine egne, og at det skal gi resultatene av sitt arbeid tilbake til samfunnet” (Brautaset 1974:11).

Det er ikkje slik at nokon svelt i hel dersom det ikkje finst humanistar i verda. Sjølv om det blir fleire og fleire som studerer humanistiske fag, opplever humaniora likevel ei legitimeringskrise i samfunnet. Ettersom eksistensen vår ikkje er opplagt, må me legitimere oss sjølve for samfunnet. Historisk sett har humanistane gjort dette ved å vera *nasjonsbyggjande*: Dei har både rive ned og å halde oppe rådande ideologiar (Kjørup 1997). Humanistane har difor ikkje fyrst og fremst definert seg som verdifrie observatørar. Dei har fungert og fungerer som danarar av kulturelt medvit, og dette er noko av den “nytteverdien” dei tilfører samfunnet.

Dersom ein stiliserer rolla til språkgranskaren i målpolitikken, kunne ein peike på to hovudstrategiar for korleis granskaren spelar denne rolla: 1) Granskaren brukar sin profesjonale/faglege autoritet ukritisk i målpolitiske spørsmål, 2) Granskaren slører til sine målpolitiske meiningar ved å hevde den vitskaplege nøytraliteten sin.

Ved alle fag og laug er der fine grenser mellom fag og politikk. Eg tykkjer at det difor er viktig at me som granskarar utviklar eit så nøytralt og analytisk apparat som mogleg for å granske talemålsendingane. I talemålsgransking er dette kan hende særleg viktig, ettersom språket ikkje berre er studieobjektet vårt, men samstundes også *analyseapparatet* vårt. Såleis er det viktig å strebe etter haldet i deskriptiviteten, gjennom å diskutere alle termar/språklege overbygningar me arbeider med. Granskarane må bruke dei deskriptive termane i sine

respektive arbeid, men deretter ser eg ingenting gale i at dei også deltek i ein intern og offentleg debatt om ein *bør motverke* eller *kva som kan motverke* kulturell/språkleg einsretting. Då kan granskarar koma til å uttale seg både normativt og ikkje-normativt i høve til språkbruk og språkbrukarane. Men dersom granskaren har påverknadskraft på språkbrukarane, vil truleg både *den normative* og *den ikkje-normative* taleretten kunne verke like åtferdsbestemmande, og såleis like *normdannande* på språkbrukarane!

I staden for å skrive ettermæle over norske bøygningsformer og ord tykkjer eg det difor er mogeleg å taka til orde *mot* einsretting av dei norske dialektane og *for* ei eventuell endring av språkvanar som går imot norsk tradisjonsutsletting.

Litteratur

- Brautaset, A. 1974. *Nordisk språkforskning og den faglige selvforståelse*. Norsk fagkritisk serie. 1. Oslo: Novus.
- Giddens, Anthony 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Kjørup, Søren 1997. *Menneskevidenskaberne. Problemer og traditioner i humanioras videnskabsteori*. Roskilde Universitetsforlag.
- Skjervheim, Hans. 1964. *Vitskapen om mennesket og den filosofiske refleksjonen*. Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag.
- Tvitekkja, Sigfrid 1998. *Talemålsendring og sosial variasjon. Ei gransking av sosiolingvistiske tilhøve i Vinje i Vest-Telemark*. Universitetet i Oslo.
- Wiggen, Geirr 1973. Noen emner for norsk språksosiologi, *Ventil* 2/73.